

Непролазне вредности у делима Андреја Митровића из циклуса Србија и Балкан 1908–1918.

Апстракт: У раду се анализира истраживачки опус Андреја Митровића посвећен Србији и Балкану у периоду од 1908 до 1918 године. Представљене су монографије и чланци у којима је Андреј Митровић писао о поменутој тематици са акцентом на Први светски рат, а анализирана су и дела Митровића у контексту савремених историографских тенденција у проучавању Првог светског рата.

Кључне речи: Андреј Митровић, Први светски рат, ревизионизам, Србија, Балкан

Академик Андреј Митровић нас је напустио у предвечерје стоте годишњице од избијања Првог светског рата. Није дочекао захуктавање нових расправа о његовим узроцима и покушаје да се све оно што су он и генерације његових иностраних и домаћих колега скрупулозно градили као научно виђење европског контекста и улоге Србије, одбаци, прогласи неважећим, погрешним или једноставно прећути. Уместо извора првог реда, почело је коришћење некадашње пропаганде зачетника рата или радови претежно пропагандног карактера који су се појављивали између два рата. Балкан се поново вратио у фокус пажње, али на начин који би сигурно подстакао Митровића да одговори књигом или повећом расправом, као што је неколико година раније то учинила Марија Тодорова реагујући на инструментализацију Балкана почетком деведесетих година 20. века.¹

Андреј Митровић је своје научно име почео градити са објављивањем студије *Југославија на Конференцији мира 1919–1920* (Београд, 1969),² с темом која је представљала круну једног финала српске националноослободилачке мисије оног времена. Већ тада се сусрео са свим актерима којима ће

¹ Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1999 (*Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York 1997)

² Уз ову студију иде и компатибилна, детаљна: *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom*, Novi Sad 1975.

се враћати потоњих година, пасионирано трагајући за коренима, свему што је претходило.

После тог великог хеуристичког пробоја у мировни свршетак Првог светског рата, Митровић неколико година свога рада посвећује другим темама, међуратној историји, појави фашизма... Тада објављује своју чувену књигу *Време нетрпељивих* (1974). Међутим, постепено или готово паралелно он се поново враћа темама Првог светског рата и српско-аустроугарских односа пре тога.

Андреј Митровић, Вашингтон, 2005.

Чини нам се да је прави подстицај за то дошао из његовог учешћа у великом пројекту *Историја српског народа* у издању Српске књижевне задруге, који је био, обновљен, одобрен и материјално подстакнут 1971. године. Наиме, његово покретање 1966. године било је услед политичких прилика те године заустављено и замрзнуто неколико наредних година.³

Прва књига из тог циклуса је *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918* (Београд, 1981). Она ће као основа послужити за даље надоградње Митровићевог текста о *Србији у Првом светском рату* у VI

³ Bjelajac, Mile; Krivokapić, Gordana, *Prilozi iz naučne kritike – Srpska istoriografija i svet (Uticaj jugoslovenske krize na stranu i domaću historiografiju)*, Beograd 2011, стр. 14–15 (према: Димитрије Ђорђевић, *Ожиљци и опомене*, књ. III, Београд 2000, стр. 158–160; Митровић, Андреј, *Пропитивање Клио*, Београд 1996, стр.63–65)

књизи *Историје српског народа*, том 2, која је изашла из штампе 1983. године. Следеће године Српска књижевна задруга ће поводом 70-годишњице почетка Светског рата објавити његову чувену књигу *Србија у Првом светском рату*. За ову прилику текст употребљен за *Историју српског народа* знатно је проширен и продубљен Митровићевим никад непрекинутим истраживањима у страним и домаћим архивима, али и непрестаним дијалогом са страном историографијом било да је реч о конференцијама било о личним контактима или његовој богатој библиотеци, коју је неуморно и зналачки ширио.

Ваља у овом данашњем времену обележавања стоте годишњице поменути да нас као истурени грудобран пред једном тежњом чува свега неколико дела на страним језицима, превасходно енглеском језику. Поред Дедијеровог *Сарајева 1914*, неколико мањих радова Димитрија Ђорђевића или Стевана Павловића,⁴ од 2007. године, нашу историографију озбиљно представља превод *Србија у Првом светском рату*.⁵ Полако, ако се загледају библиографије синтетичких или монографских студија, ту је и Андрејево дело у листи литературе и повремено у напоменама. Надамо се да ће се ускоро том издању придружити и превод *Продор на Балкан*, чије је обновљено издање на српском недавно изашло.

У овим кључним радовима Андреја Митровића и данас, упркос неким данашњим контроверзама и „великим открићима“, „коперниканским обртима“, који наводно шаљу Фишерову контроверзу и Гајсове радове на отпад, стоје сви неопходни, драгоцени докази као веома непријатни сведоци за сву ту набеђену стручност. Поменимо само неке од таквих кључних чворишта: Дугогодишње планирање војног обрачуна против Србије у функцији аустроугарске политике; Одлука да се иде у рат без резултата истраге у Сарајеву; Одлука да се напише „неприхватљив“ ултиматум и потпуна упућеност Немачке у ту намеру; Позадина брзог одласка аустроугарског посланика Гизла из Београда 25. јула, после предаје одговора; Настојање Србије да се посредством италијанског краља и других сила апелује на политичко решење. Могло би се набрајати унедоглед. Колико брилијантно, готово адвокатски или судски одабраних докумената који ће бити необорив аргумент у антиципираним расправама. Можемо да кажемо, мирно, чисте савести, није нас оставио саме и без одбране. На време је написао књиге којима нас је наоружао знањима, али још више самопоуздањем јер располажемо нечим што је сигурно и проверено.

Четврта, велика и самостална целина из овог ратног циклуса његове су *Устаничке борбе у Србији 1916–1918* (СКЗ, Београд, 1987).⁶

⁴ Ђорђевић, Dimitrije, (ed.) *The Creation of Yugoslavia 1914-1918*, Santa Barbara, Clio Books, CA 1980; Pavlowitch, Stevan, *A History of the Balkans 1804-1945*, Longman, London – New York 1999.

⁵ У енглеском издању то је: *Serbia's Great War 1914-1918*, Hurst & Co. London 2007.

⁶ Ово је прва у низу Андрејевих књига коју ми је поклонио са поштом: „Драгом Милету Бјелајацу за сећање на разговоре о историји, срдечно Андреј Митровић, Београд, јануара 1989“.

Мада смо у нашим разговорима често ову књигу поистовећивали са књигом о Кости Војиновићу, она је далеко више од тога. Речима академика Митровића, „праву тему књиге чини својеврсно сучељавање средњоевропских царевина и независног политичког живота на Балкану, с тим што је ова суштина у датом времену историјски конкретизована у отпор освајачима који је пружило становништво Србије“. Његово перманентно инсистирање на целовитости историје (тоталитету) ради потпунијег њеног разумевања пред књигу је поставило више циљева како би ту слику употпунила: тема у контексту сукоба освајачких држава и становништва, „које је остало одређено традицијом независности политичког живота своје земље“; историја обичних људи од којих мањи број током посебне историје постају историјске личности; друштвена укореењеност и, упоредо, историјска предодређеност оружаног отпора; на крају књига је неминовно обухватила историју свакодневице тих година у окупираној и бунтовној Србији.

У корпус Митровићевог ангажмана о темама Првог светског рата свакако спада и његово учешће у дебатама о одговорности за тај рат. Српској и југословенској публици је у своје време једном овећом уводном студијом Фишеровој књизи „Савез елита“⁷ представио, на једној страни, историјат борбе да се читавом скалом акција прикрије немачка одговорност за избијање Великог рата у лето 1914, а на другој страни, како је у тој борби која није била само политичка већ и стручна, борби која је захватила и делила историчаре, једна група њих успела да задобије престиж истином и стручношћу – ФишEROVA група. Митровић је установио тада три важна питања око којих су се ломила копља, три жилава мита Вајмарске Немачке, али и све њихове касније реинкарнације. И за нас су то била почетна сазнања о тој великој теми и „срицање првих слова“ (на страницама мог примерка још су печати некада значајне институције која више не постоји, књигу никад нисам вратио).

Уз ове капиталне монографске радове стоје десетине чланака и расправа о овим темама на страницама домаћих и светских часописа и зборника радова. Овом приликом желим да подсетим бар на три теме. На првом месту то су његова саопштења и чланци о финансирању рата. Поменимо „Структура ратног финансирања Србије 1914–1915“, објављен у часопису Токови историје 1-2/2000. године. Овај рад био је заснован на до тада скоро некоришћеној домаћој и иностраној грађи. Произашао је из Митровићевих истраживања у оквиру ширег пројекта за историју Народне банке Југославије. Истакао бих из њега посебно оне делове из којих се види како је и колико Србија преузела на себе да једнако помаже и снабдева црногорску војску и народ упркос оскудици. Ово је историја преласка са златне подлоге на девизну подлогу ондашњег српског динара, који је тако сачуван ушао у ослобођену Србију и прокламовано Карљевство СХС.

⁷ Фриц Фишер или немачко суочавање са историјом, у: Fišer, Fric, *Savez elita. O kontinuitetu struktura moći u Nemačkoj 1871–1945 godine*, Beograd, 1985, стр. 9–53

Ова врста истраживања има, поред уженаучних постигнућа, велику друштвену релевантност. Рад је попраћен избором докумената у прилогу који су упечатљиви сами по себи.

Желео бих да истакнем да су међу мањим радовима и они које је Митровић излагао у свету и користио прилику да се у срединама где се то често превиђа убедљиво, стручно подсети на политичке последице пробоја Солунског фронта како на Балкану тако и на убрзани завршетак Првог светског рата. Тако је запажен његов прилог на великој међународној конференцији одржаној у Солуну 2002. године, која је разматрала значај пробоја Солунског фронта за крај Првог светског рата.⁸

Можда као посебну целину треба поменути његова саопштења настала истраживањима аустријске архивске грађе о односу Аустроугарске и албанског фактора, посебно њихово перфидно подстицање на побуне, које су имале колико практичан значај за слабљење главних фронтава српске војске толико, у појединим приликама, важан пропагандни ефекат за анимирање светске јавности у тражењу претекста за рат против Србије.⁹ Наведимо један мали, драстичан пример. Пола сата након што је упућен ултиматум Србији, у 18.30 часова 23. јула, гроф Бертхолд је овако инструисао аустроугарске представнике при међународној контролној комисији у Драчу и дипломатско конзуларне представнике у Цариграду, Скадру, Солуну и Валони: „У случају рата између Монархије и Србије било би с наше тачке гледишта апсолутно пожељно да се побуну (у Србији) тамошње албанско становништво.“ Конзули су се одмах активирали и свом министру дали „добре савете“, ту су се и њихови савезници за новац одмах нашли. Но, уз многе друге, као пример манипулације Албанцима, Митровић бележи како је министар Леополд гроф Бертхолд 26. јула 1914, у 15 часова, дакле пре званичног ратног стања, послао инструкцију конзулима у којој је стајало: „Учинити да се међу албанским устаницима прошири вест да је већ настало ратно стање, да су српски двор и влада напустили Београд, да је српска војска потпуно испразнила Косово и да су аустроугарске трупе већ прешле српску границу.“ Било је то 44 сата пре објаве рата и скоро читавих 17 дана пре преласка аустроугарских трупа на српску територију.¹⁰

У светлу неких нових инструментализација аустроугарских конзулских извештаја са Балкана (па и британских, који су настајали у додиру две службе)

⁸ Mitrović, Andrej, „Political Consequences of the Break up of the Salonica Front“, u: *Thessalonica Front and Outcome of the First World War*, Thessaloniki 2005, str. 321–342

⁹ „Албанци у политици Аустро-Угарске према Србији 1914-1918“, у: *Зборник САНУ, Срби и Албанци у XX веку*, Београд, 1991; „Albanians in the Policy of Austria-Hungary towards Serbia 1914-1918“, in: *Serbs and Albanians in the 20th century*, Academic conferences of the Serbian academy of sciences and arts, vol LXI, no.20, Beograd 1991, str.107–133. (у даљем тексту: „Albanians in the Policy of Austria-Hungary...“)

¹⁰ „Albanians in the Policy of Austria-Hungary...“, стр. 113.

анализе Митровића, Богумила Храбака, Новице Ракочевића и других базиране на изворима Бечког државног архива показују да су они имали и другу страну. Следствено, да се не могу искључиво прихватити као дело непристрасних посматрача и да су њихови креатори били дубоко ангажовани у стварању пропагандне слике и били промотори субверзивних активности.

Сведоци смо да се у последње две године захуктава не само продукција стручних дела поводом стогодишњице већ и селективна политичка и медијска промоција појединих међу тим радовима. Много је фактора који су утицали на забринутост не само историчара већ и јавности око нагађања – „шта се то спрема Србији?“ Није требало дуго да се открије како медијски највише присутна дела пре подсећају на ехо пропагандне кампање из времена Јулске кризе 1914, у којој се припремало оправдање за рат против Србије. Исти „аргументи“, исти „докази“, наравно, и „двоструки стандарди“.¹¹

Био би извесно неким виђењима узнемирен и забринут велики историчар кога смо у предвечерје ових годишњица изгубили – Андреј Митровић, писац најтемељнијих студија о немачкој и аустроугарској политици према Балкану и Србији почетком 20. века. Био је одличан познавалац немачке, аустријске и српске грађе и литературе, историчар који је размењивао живу реч са Имануелом Гајсом и другим немачким и аустријским историчарима и био високо цењен у тим круговима. О политичким кретањима се и сам изјашњавао, добро их наслућујући.¹² Данас би својом одмереном речју био критичар професионалног посртања и његове социјалне промоције. На његове ставове о утицају политике на питања узрока Првог светског рата и прилагођавања историчара, вољно или невољно, да учествују у тим подухватима, подсетио је новинар „Политике“ Драган Вукотић. Андреј Митровић је својевремено у недељнику „Време“ рекао да политичари стварају климу или постављају директне захтеве, то јест забране (или предности) за одређена тумачења. Изнео је примере када су се историчари по путама својих влада „договарали“ (1951), а потом један, савестан и осебујан, Фриц Фишер то нарушио новим истраживањима и професионалном етиком. Поручио је тада: „Једна држава, једно друштво, не губи престиж признавањем историјске истине о себи.“¹³

Данас када постајемо немоћни посматрачи неких нових обичаја у историографији да се претходници и њихова дела на нашој стази прећуткују или ћушкају у неке фусноте, треба истаћи да је Андреј Митровић у свом целокупном

¹¹ Види шире: Бјелајац, Миле, *1914-2014: Зашто ревизија? Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Београд 2014, стр. 230–231

¹² Mitrović, Andrej, *Nemački izdvojen korak, Borba* 15 juli 1991 (navedeno kod: Štrbac, Čedomir, *Afrički zapisi 1988-1992*, Beograd 2013, стр. 366)

¹³ Д. В. Професор Андреј Митровић о „прекомпоновању“ историје, *Политика*, 11. новембар, 2013

корпусу о темама Балкана и Првог светског рата 1908–1918. савесно и са много поштовања писао о доприносу својих претходника. Оценио је сваки појединачни допринос како у откривању специфичне архивске или ванархивске грађе тако и књиге или радове колега, па и оних некада најмлађих, којима су то били значајни почеци. Знао је да осети важност и најмањег иновативног доприноса. Био је велики промотор српске историографије у свету.

Summary

Mile Bjelajac

Everlasting Values in Andrej Mitrović's Works From the Cycle on Serbia and the Balkans

Profesor Mitrović started his carrier with the book *Jugoslavija na Konferenciji mira 1919-1920* (Yugoslavia at the Paris Peace Conference 1919-1920). His research was further dedicated to the topics from the period between the two world wars, phenomenon of fascism. His famous book *Vreme netrpeljivih* (The Times of the Intolerant) was published in 1974. However, he gradually returns to the themes from the First World War and Serbian-Austrian relations before the war. He wrote the most thorough and comprehensive studies and monographs about the First World War and both German and Austro-Hungarian politics in the Balkans and Serbia at the beginning of the 20th century – *Ustaničke borbe u Srbiji 1916-1918*, *Srbija u Prvom svetskom ratu* (Serbia's Great War 1914-1918), *Prodor na Balkan, Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908-1918*. Being an outstanding expert on German, Austrian and Serbian sources, he was able to address the whole range of themes about the Balkans and the First World War 1908-1918 diligently and scrupulously.